

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет «Права, публічного управління
та національної безпеки»
Кафедра правознавства
Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

Прищепи Олени Іванівни

УДК 347.426.6(477)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**«ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ»**

081 «Право»

Подається на здобуття освітнього ступеня «Магістр»
кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

_____ Прищепи О. І.

Керівник роботи:
Скулиш Є. Д.
доктор юридичних наук,
професор

Житомир – 2021

Висновок кафедри правознавства за результатами попереднього захисту:

допущено

Протокол засідання кафедри правознавства № 5 від «08» 12 2021 р.

Завідувачка кафедри правознавства

к.ю.н., доцент

Р.Д. ЛЯШЕНКО

_____ (підпис)

« » _____ 2021 р.

Результати захисту випускної кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти Прищепя Олена Іванівна захистила кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

_____ (підпис)

Т.П. Святогор

АНОТАЦІЯ

Прищепя О. І. Відшкодування шкоди за цивільним законодавством. – Випускна кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Випускна кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 081 – Право. – Поліський національний університет, Житомир, 2021.

Випускна кваліфікаційна робота виконана з метою комплексної характеристики відшкодування шкоди за цивільним законодавством у контексті особливостей її теоретичного розуміння та практики реалізації у цивільному праві.

У випускній кваліфікаційній роботі розглянуто поняття та значення інституту зобов'язань щодо відшкодування шкоди, проаналізовано національне законодавство, яке регулює дані питання, а також досліджено особливості відшкодування деліктної шкоди у різних сферах суспільного життя.

Ключові слова: деліктні зобов'язання, цивільна відповідальність, відшкодування завданої шкоди, моральна шкода, майнова шкода.

SUMMARY

Prischepa O. Compensation for damage under civil law. – Graduation thesis on the rights of the manuscript.

Graduation qualification work for a master's degree in specialty 081 – Law. – Polissya National University, Zhytomyr, 2021.

The final qualifying work was performed in order to comprehensively characterize the compensation for damages under civil law in the context of the peculiarities of its theoretical understanding and practice of implementation in civil law.

The final qualification work considers the concept and significance of the institution of obligations to compensate for damage, analyzes national legislation governing these issues, as well as explores the features of compensation for tort in various spheres of public life.

Key words: tortious obligations, civil liability, compensation for the damage caused, moral damage, property damage.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ	10
1.1 Генезис поглядів на проблему відшкодування шкоди	10
1.2 Проблеми систематизації не договірних зобов'язань	14
1.3 Проблемні питання визначення підстав виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди за цивільним законодавством України ...	18
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	21
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ДЕЛІКТНОЇ ШКОДИ	22
2.1 Проблемні питання застосування законодавства України щодо відшкодування моральної шкоди	22
2.2 . Відшкодування шкоди, завданої здоров'ю або життю фізичної особи	27
2.3 Особливості відшкодування шкоди завданої в результаті кримінального правопорушення.....	30
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	34
ВИСНОВКИ	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	39

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема відповідальності за заподіяну шкоду у цивільних правовідносинах не втрачає своєї актуальності протягом всієї історії розвитку права. Крім того виникнення все нових протиріч між суб'єктами цивільних правовідносин вимагають вдосконалення способів правового захисту, реалізації юридичної відповідальності та ефективності застосування правових санкцій. Інститут деліктної відповідальності був знайомий ще з часів римського права. При цьому слід зазначити, що даний інститут пройшов усі стадії розвитку разом із розвитком самого римського права.

Серед засобів охорони суб'єктивних цивільних прав основне місце належить відшкодуванню завданої шкоди. Разом з тим, потенціал цього універсального юридичного інструменту по ряду причин використовується не в повній мірі.

Сучасний етап розвитку законодавства пов'язаний з розвитком ринкових відносин, необхідністю правового регулювання нових явищ і процесів. При цьому слід зазначити, що хоча відповідно до норм Цивільного кодексу України і було внесено ряд новел до порядку врегулювання деліктної відповідальності, але ускладнення суспільних процесів неминуче спричинило виникнення нових видів шкоди, що вимагає від законодавця та від юридичної науки більш пильної уваги до цієї проблеми та вдосконалення способів регулювання цивільно-правових відносин.

Життя і здоров'я громадянина – це комплексні особисті нематеріальні блага, невіддільні від особистості їх носія, які не можуть бути відчужені або передані іншим суб'єктам правовідносин. Нанесення шкоди життю та здоров'ю фізичної особи відповідно до норм цивільного законодавства створює конкретний обов'язок відшкодувати завдану майнову та моральну шкоду. В цивільному законодавстві досить детально врегульовані відносини щодо відшкодування шкоди завданої здоров'ю або життю фізичній особі.

Проте не дивлячись на загальні умови відшкодування шкоди, цей вид деліктних зобов'язань має перелік специфічних ознак.

Усе це, зрештою, визначає актуальність і значущість теми дослідження.

Теоретичні висновки, сформульовані в ході дослідження, спираються на праці таких вчених-правознавців, як: М. М. Агаркова, Ю. О. Заїки, Т. С. Ківалова, С. Д. Гринько, О. В. Ніколаєнко та багатьох інших.

Метою дослідження є встановлення особливостей правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із зобов'язаннями відшкодування шкоди, визначення їх правової природи та проблем застосування.

Виконання поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- дослідити генезис поглядів науковців на проблему відшкодування шкоди;
- визначити проблеми систематизації недоговірних зобов'язань;
- проаналізувати проблемні питання визначення підстав виникнення зобов'язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України;
- здійснити аналіз проблемних питань застосування законодавства України щодо відшкодування моральної шкоди;
- визначити особливості відшкодування шкоди, завданої здоров'ю або життю фізичній особі;
- дослідити особливості відшкодування шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення;

Об'єктом дослідження є суспільні відносини що виникають при заподіянні шкоди різним суб'єктам цивільних правовідносин.

Предметом дослідження є відшкодування шкоди за цивільним законодавством.

Методи дослідження: Методологічною базою дослідження став системно-структурний, структурно-функціональний, порівняльно правовий

та історичний метод. Так, за допомогою системно-структурного аналізу були визначені проблеми відшкодування шкоди. При цьому відшкодування шкоди досліджувалося у призмі складової частини загальної системи цивільних зобов'язань.

З'ясування особливостей та функціонального призначення видів зобов'язальних правовідносин при відшкодуванні шкоди стало можливим за допомогою структурно-функціонального методу.

Порівняльно-правовий метод застосовувався при аналізі низки аспектів проблеми, а також для порівняння різних підходів науковців щодо визначення поняття та з'ясування характеризуючих ознак відшкодування шкоди.

Історичний метод застосовувався при дослідженні інституту відшкодування шкоди в різних історичних періодах, як результат тривалого розвитку науки цивільного права.

Апробація результатів дослідження. Окремі результати та висновки, отримані в ході проведеного дослідження, були предметом обговорення на засіданні кафедри правознавства Поліського національного університету та науково-практичних конференціях: IX Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі» (Житомир, 11 листопада 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства» (Харків, 3–4 вересня 2021 р.), а також на Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи» (Львів, 17–18 вересня 2021 р.).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні висновки та практичні пропозиції, сформульовані у даному дослідженні, можуть бути використані у навчальній, нормотворчій та практичній діяльності щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається із вступу, двох розділів, шести підрозділів, висновку і списку використаних джерел. Обсяг дипломної роботи складає 43 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

1.1 Генезис поглядів на проблему відшкодування шкоди

Регулювання суспільних відносин може бути ефективним тільки за умови дотримання двох основних умов:

1) права, свободи і законні інтереси учасників цивільно-правового обороту не будуть порушуватися;

2) у разі порушення цивільних прав, свобод та інтересів, учасникам цивільних правовідносин будуть забезпечені належні умови для захисту, відновлення цивільних прав, свобод та інтересів та відшкодування заподіяної їм порушенням шкоди і збитків.

Для забезпечення цих умов в цивільному праві викристалізувався інститут відшкодування шкоди, який є основним способом захисту порушених цивільних прав, свобод інтересів. Дослідження інституту відшкодування шкоди присвячені зазвичай окремі розділи навчальних посібників, які мало концентруються на загальнотеоретичних аспектах даного інституту.

Професор Т. С. Ківалова виділяє три періоди формування інституту відшкодування шкоди: 1) в контексті загального розвитку цивілістики Російської імперії протягом другої половини XIX - початку XX ст.; 2) формування радянської концепції деліктного зобов'язання протягом існування СРСР; 3) розвиток концепції зобов'язання відшкодування збитку у вітчизняній правовій думці після здобуття Україною незалежності [2, с. 13].

Цивілісти розділяють свої думки щодо правової природи відшкодування шкоди, одні вчені ототожнювали відшкодування шкоди і цивільно-правову відповідальність, інші ж вважали цей інститут самостійним, і говорили саме про «відшкодування шкоди» або про «винагороду за заподіяну шкоду». І хоча остання позиція домінувала в теорії

цивільного права, свого законодавчого вираження вона так і не знайшла [2, с. 14].

Під час радянського періоду науковий пошук в напрямку інституту відшкодування шкоди почався досить пізно, лише в післявоєнний період, що пов'язано з певною лібералізацією цивільно-правових відносин. У довоєнні роки мова про відшкодування цивільно-правової шкоди взагалі йти не могла, оскільки держава виступала головним порушником майнових і особистих немайнових прав, свобод та інтересів громадян.

Після прийняття в 1961 р. основ цивільного законодавства Союзу СРСР і республіканських кодексів, активізувалися дослідження зобов'язань відшкодування шкоди як щодо генерального, так і спеціальних деліктів, а також дослідження суміжних з досліджуваним інститутом категорій. Радянська теорія відшкодування шкоди, як і дореволюційна, також характеризувалася певною двоїстістю: існувала дискусія щодо підстав відповідальності за заподіяння шкоди.

Сформувався дві теорії: 1) «теорія заподіяння»; 2) відповідальність на основі провини. Науковці розглядали інститут відшкодування шкоди як прояв відповідальності за цивільно-правовий делікт, а, отже, зобов'язання з відшкодування шкоди оцінювалися як делікти.

Сучасний етап був обумовлений відходом від домінування соціалістичної теорії і необхідністю пошуку шляхів перегляду і вдосконалення існуючої правової системи, законодавства, в тому числі цивільного.

Всі наукові дослідження до моменту розробки проектів ЦК України та прийняття ЦК України в 2003 році, здійснювалися на застарілому законодавстві, яке вже не відповідало вимогам про початок сучасного етапу наукового розвідку інституту відшкодування шкоди. Про це ми можемо говорити тільки після прийняття ЦК України. За роки, що минули, після його прийняття, з'явилося ряд робіт, в яких на рівні дисертаційних досліджень

розглядалися різні види зобов'язань відшкодування шкоди, заподіяної цивільним правопорушеннями в різних сферах суспільного життя [3, с. 449].

На сучасному етапі ми можемо говорити про те, що в сучасній цивілістичній літературі зберігається тенденція недостатньо чіткого визначення співвідношення зобов'язань відшкодування шкоди і деліктних зобов'язань, а також зобов'язань відшкодування шкоди, деліктних зобов'язань і деліктної відповідальності [3, с. 449].

Такий стан не враховує зміни фактичних цивільних відносин, викликаних глобалізаційними умовами сучасного світу. Іншим фактором, який потребує осучаснення цивілістичного підходу до інституту відшкодування шкоди, є універсалізація цього інституту, який поширюється на все більше коло відносин і забезпечує захист все більшої кількості прав і свобод учасників цивільно-правового обороту. Все це викликає необхідність переходу цивілістичної науки в цій сфері від дослідження тільки радянської теорії до обліку досягнень теорії і практики застосування даного інституту в практиці цивільного права зарубіжних країн. Це не означає повної відмови від радянської і дореволюційної теорії відшкодування шкоди, оскільки вони є базовими для вітчизняної правової системи, але вони повинні бути трансформовані з урахуванням сучасних реалій.

На думку Т. С. Ківалової, сучасний концептуальний підхід до визначення сутності і властивостей зобов'язань відшкодування шкоди полягає в розумінні їх як недоговірних правовідносин, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, де кредитор (особа, якій завдано шкоду або особа, зазначена в законі) має право вимагати від боржника (заподіювача шкоди або від суб'єкта, зазначеного в законі) відшкодування шкоди в повному обсязі при наявності умов, зазначених в законі [2, с. 18].

На думку О. О. Отраднової, якщо правовідношення, яке виникає в результаті завдання шкоди розглядати як «зобов'язання», тоді і цивільно-правову відповідальність необхідно розглядати як зобов'язання. Оскільки, відповідальність за заподіяння шкоди (деліктна відповідальність) це лише

частина змісту зобов'язального правовідношення, або частина деліктного зобов'язання. Тобто це лише обов'язок зобов'язаної особи відшкодувати боржнику (постраждалому) заподіяну шкоду. Коли ми говоримо про заподіяння моральної шкоди, тоді логічніше застосовувати поняття саме «компенсація», а не «відшкодування». [4, с. 143]

На зобов'язану особу (заподіювача шкоди) покладається обов'язок цю шкоду відшкодувати відповідно до норм цивільного законодавства. А отже такий обов'язок забезпечується державним примусом. Тобто, якщо даний обов'язок не буде виконаний добровільно, тоді дана особа буде примушена до його виконання в судовому порядку. [4, с. 63].

Таким чином, цивільно-правова відповідальність, в т.ч. деліктна, визначається як обов'язок зобов'язаної особи відшкодувати (компенсувати) шкоду, яка була заподіяна і дане зобов'язання забезпечується державним примусом. [4, с. 63].

Позицію О.О. Отраднової щодо відношення деліктної відповідальності лише до частини змісту деліктного зобов'язання розподіляють не всі науковці. Так, Р. П. Шишка вважає що необхідно розмежовувати поняття виконання деліктного зобов'язання та цивільно-правової відповідальності. Він звертає увагу на те, що це потрібно зробити саме на законодавчому рівні в гл. 82 ЦКУ. [5, с. 208].

У ЦК України зазначена глава називається «Відшкодування шкоди», а в її основній ст. 1166 вже йдеться саме про «відповідальність» за заподіяння шкоди. «У гл. 82 ЦК України від назви глави до її основної статті відбулася якісна зміна сутності правовідношення, і воно змінило свою властивість із деліктного зобов'язання одразу до відповідальності, що принаймні потребує додаткового обґрунтування чи нового теоретичного підґрунтя» [5, с. 212].

Р. Б. Шишка вважає, що така ситуація має місце у зв'язку з тим, що автори проекту ЦКУ розглядали дані відносини так само, як і законодавці у 1963 р. при прийнятті ЦК Української РСР. У даному кодексі гл. 40 врегульовувала питання відшкодування шкоди у контексті відповідальності.

Законодавці того часу вважали, що особа, яка заподіяла шкоду зобов'язана її відшкодувати і це зобов'язання впливає із цивільно-правової відповідальності. На думку Р. Б. Шишки це було принциповою помилкою. [5, с. 212].

Таким чином, відшкодування шкоди можна визначити як правовий інститут недоговірною характеру, який виникає внаслідок заподіяння шкоди і згідно з яким потерпілий має право вимагати відшкодування заподіяної шкоди в повному обсязі від особи, яка шкоду завдала, або яка прямо вказана в законі як відповідальна за шкоду.

Особливістю досліджуваних відносин є дуалістичний характер методу їх правового регулювання, в якому присутні як диспозитивний, так і імперативний елемент, при цьому переважає імперативний, що є нехарактерним для приватного права і має на меті виконання головного завдання цивільно-правового регулювання-захисту порушених прав, свобод і законних інтересів. Як ми вже з'ясували, інститут відшкодування шкоди має недоговірний характер, він виникає в результаті вчинення цивільного правопорушення, тобто коли хтось порушує цивільні права, свободи і законні інтереси учасника цивільних правовідносин.

Отже, ці відносини виникають у позадоговірних чи інших правомірних цивільних відносинах, тобто в результаті делікту, тому іншою назвою відносин з відшкодування шкоди є деліктні відносини, а саму шкоду називають деліктною.

1.2. Проблеми систематизації не договірних зобов'язань

В сьогоденні України як незалежної європейської держави набуває уваги тенденція до демократизації суспільства та всіх його інститутів. Людина є найвищою цінністю в державі де гарантом виступає судова система. Такий підхід є визначним і розповсюджується на всю правову систему цивільного права.

Науковець В. М. Самойленко говорить, що серед підстав існування недоговірних зобов'язань є одностороння воля учасників та настання певних юридичних фактів, передбачених законом. До юридичних фактів він зараховує деякі охоронювані зобов'язання рятування здоров'я й життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи, створення загрози життю, здоров'ю, відшкодування шкоди, набуття та збереження майна без достатньої на те правової підстави [6, с. 355].

Вищесказане дає підстави для удосконалення процесу і стану подрібнення певної соціальної цілісності на складові частини чи елементи, зазначених зобов'язань в залежності від виду підстав виникнення відповідних відносин та із врахуванням відповідних європейських традицій [7, с. 157].

В теперішній час є ще одна проблема систематизації недоговірних зобов'язань. Однак, не дивлячись на те, що вчені прикладають всіх зусиль щоб утворити цілісну та єдину систему наукових здобутків та побудувати на їх основі загальну класифікацію недоговірних зобов'язань, нажаль, ще на сьогодні такої не існує.

Недоговірні зобов'язання виникають як правило при вчиненні неправомірних дій та за відсутності погодженої волі його учасників. Визначальним фактором у недоговірних зобов'язаннях є саме відсутність погодженої волі суб'єктів. Зміст і характер правомочностей суб'єктів, а також обсяг цих правомочностей визначається законом чи волею суб'єктів, що не вимагає обов'язкового узгодження з волею іншого учасника зобов'язального правовідношення, яке виникло.

В. М. Ігнатенко вважає, що для кодифікації необхідно для початку класифікувати недоговірні зобов'язання, тому буде правильно застосувати підхід, тих дослідників, які вивчали питання про поділ цивільних правовідносин на охоронні та регулятивні [8, с. 75].

Недоговірні зобов'язання за підставами виникнення можна поділити на регулятивні та охоронні. Регулятивні зобов'язань виникають з правомірних дій, наприклад, правочинів. Охоронні зобов'язання виникають

за результатом цивільних правопорушень. В основі цього поділу лежать також правові норми, що регулюють суспільні відносини. Норми, що породжують регулятивні недоговірні зобов'язання, мають свою специфіку, а саме: «Ці норми регулюють «нормальні» суспільні відносини, установлюють «нормальні» правовідносини зобов'язального типу, оскільки один із суб'єктів цього правовідношення зобов'язаний зробити певні дії, а інший вправі вимагати здійснення цих дій» [9, 15].

Недоговірні регулятивні зобов'язання хоча і виникають в результаті відсутності погодження волі суб'єктів даних правовідносин, але все ж учасники даних правовідносин пов'язані між собою взаємними правами та обов'язками, які носять зобов'язальний характер. Виконання даних зобов'язань забезпечується відповідними санкціями – несприятливими для суб'єкта правовими наслідками, передбаченими законом на випадок порушення [9].

Стосовно зобов'язань, що регулюються у ЦКУ, а їх шість видів, то до регулятивних, тобто таких, що є результатом вчинення одностороннього правочину, адміністративного акту чи юридичного вчинку, можна зараховувати зобов'язання у зв'язку з публічною обіцянкою винагороди, зобов'язання, які виникають з факту рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи та вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення. Основним критерієм який об'єднує ці два види зобов'язань є правомірність дій, що ведуть до виникнення зобов'язання.

У рамках регулятивних недоговірних зобов'язань можна відокремити зобов'язання з односторонніх правочинів та інших односторонніх дій. Так, зобов'язання у зв'язку з публічною обіцянкою винагороди та вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення виникають з односторонніх правочинів, а зобов'язання, які виникають з факту рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи – з юридичних вчинків.

Охоронні зобов'язання виникають, з неправомірних дій (правопорушень, деліктів). У рамках правоохоронних зобов'язань можна виділити три типи – зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, зобов'язання із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави та зобов'язання у зв'язку зі створенням загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи.

О. В. Ніколаєнко не виокремлює в недоговірних зобов'язаннях два великих масиви, а пропонує виділити чотири групи, які критерієм поділу дадуть змогу систематизувати зобов'язання:

1) не договірні зобов'язання, які виникають внаслідок вчинення односторонніх правочинів;

2) зобов'язання, які виникають внаслідок вчинення правомірних дій, котрі не є правочинами;

3) зобов'язання, які виникають внаслідок вчинення неправомірних дій - деліктні зобов'язання;

4) зобов'язання, які виникають внаслідок набуття або збереження майна без достатньої правової підстави, їхньою специфікою є те, що виникати вони можуть з різних юридичних фактів, створюючи, таким чином, можливість субсидіарного захисту прав учасників як договірних, так і недоговірних відносин [7, с.158].

Відмінність деліктних зобов'язань від інших правовідносин визначається, перш за все, підставою їх виникнення, якою є делікт. Для виникнення обов'язку із відшкодування шкоди, завданої деліктом, крім наявності шкоди, також потрібно, щоб існували такі умови:

1) було вчинено протиправну дію або бездіяльність;

2) між протиправною дією або бездіяльністю і шкодою існував причинний зв'язок;

3) була наявність вини особи, яка завдає шкоди, крім випадків, спеціально встановлених законом.

Заподіяння шкоди поза існуючими зобов'язальними відносинами пояснював В. Т. Смірнов як порушення не конкретного свого обов'язку перед потерпілим, а спільного для всіх обов'язку утриматися від посягання на блага, що належать іншим особам [10, с. 25].

Також система спеціальних деліктів має вмещати конкретну відповідь на питання: в чому полягають особливості правової регламентації того чи іншого делікту і в чому їх тлумачення відмінне від інших деліктних зобов'язань [11, с. 42].

Отже, підстави виникнення недоговірних зобов'язань мають досить велике значення як для самої систематизації в цілому, так і для практичного застосування з метою розкриття правової природи зобов'язання.

1.3. Проблемні питання визначення підстав виникнення зобов'язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України

В науці цивільного права України усі зобов'язання поділяються на два різновиди: договірні та недоговірні. Так, договірні зобов'язання створюються в наслідку укладення між сторонами договору, а суб'єкти договірних зобов'язань за власною ініціативою визначають умови такого договору, погоджуючи його істотні умови, що чітко регламентуються в ст. 6, 627 ЦК України [1].

Недоговірні зобов'язання по відшкодуванню шкоди відрізняються від договірних. Їх відмінність в основному полягає у способі виникнення, у змісті даних правовідносин та їх характері. Договірні зобов'язання завжди виникають із договору, яким регулюються відносини даних суб'єктів в процесі звичайного функціонування. Деліктні зобов'язання (зобов'язання, які виникають у випадку заподіяння шкоди) виникають відповідно до норми законодавства та забезпечують захист майнових та особистих немайнових прав і інтересів учасників цивільних відносин.

Професор М. М. Агарков вважає, що на законодавчому рівні необхідно чітко визначити поняття «зобов'язання», визначити його елементи, які б давали можливість розмежувати їх від будь яких інших цивільних правовідносин. А це в свою чергу дасть можливість чітко визначити підстави виникнення зобов'язання. Він вважає, що це усуне існуючу проблему у визначенні підстав виникнення зобов'язань [12, с. 74].

Крім того, як зазначає Отрадна О. О., необхідно відрізнити такі поняття як підстави виникнення деліктного зобов'язання та умови виникнення деліктного зобов'язання, як і будь якого іншого цивільного зобов'язання. Вона вказує на те, що підстави це завжди те, що породжує явисьє, а умови – це ознаки, які характеризують саму підставу. [4, с. 105–106].

Можемо зазначити що, підставами виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди вважаються самі факти заподіяння майнової чи моральної шкоди фізичній чи юридичній особі. Однак від підстав необхідно чітко відрізнити умови відшкодування шкоди, що в свою чергу є гострою теоретичною проблемою [13, с. 3].

А.М. Белякова зазначає, що провідним принципом та підставою для цивільно-правової відповідальності є вина [14, с. 13].

Підстави як факти передбачені чинним законодавством спрямовуються на регулювання певного цивільно-правового явища, а умовами вважаються конкретні ознаки, якими відповідні підстави визначаються і які утворюються із закону [15, с. 602].

Вчені ці підстави виділяють як нормативні вимоги, яким у будь-якому без винятку випадку повинен належати певний юридичний факт і за нестачі яких не можуть створюватися відповідні правові відносини, оскільки такий факт не буде мати юридичного значення.

Перед особою яка заподіяла шкоду іншій особі стоїть обов'язок відшкодування шкоди. Інколи – для встановлення обов'язку з відшкодування шкоди необхідно включати правила спеціального закону. Також іноді

обов'язок з відшкодування шкоди також може утворюватися незалежно від вини і іноді без вини особи, яка заподіяла шкоду [16, с. 7].

Умови виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди можна поділити на два види – це загальні та спеціальні.

До загальних умов виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди можна віднести:

- шкоду;
- протиправність поведінки заподіювача шкоди;
- вина заподіювача шкоди;
- причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою.

Спеціальні умови завжди характеризуються відсутністю однієї із загальних умов (наприклад вини або протиправності), або обов'язковою наявністю додаткової умови (наприклад наявність трудових відносин, або особливого суб'єкта даних правовідносин (органи державної влади), або спосіб заподіяння шкоди) [17, с. 987].

Відповідно до ч. 3 п. 2 ст. 11 ЦК України однією із підстав виникнення зобов'язань є факт заподіяння шкоди [1].

Відповідно до ч. 1 ст. 1166 ЦК України, зазначається, що «майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала». [1].

Крім того у ч. 4 ст. 1166 ЦК України закріплено, що шкода може бути завдана і правомірними діями, і відшкодовується у випадках, встановлених законодавстві [1].

Вищевказані умови визнаються у юридичній літературі загальними, існування цих умов є обов'язковим в усіх випадках притягнення заподіювача шкоди до відшкодування завданої шкоди, за виключенням тих, до яких закон встановлює спеціальні вимоги, розширюючи чи звужуючи перелік зауважених умов [18, с. 287].

Так, наявність шкоди є загальною умовою виникнення зобов'язання відшкодування, і в разі її відсутності деліктне зобов'язання виникнути взагалі не може. Напевно, саме тому деякі науковці визнають шкоду як підставу деліктної відповідальності, адже, якщо є існування шкоди, то нетактовно говорити, що вона є умовою відповідальності за неї [19, с. 2].

Отже, від підстав необхідно чітко відрізнити умови відшкодування шкоди, що в свою чергу є гострою теоретичною проблемою. Підстави – це певні факти заподіяння майнової чи моральної шкоди особи, а умови – це ознаки, які передбачені законодавством та які характеризують відповідні підстави.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

До часів прийняття діючого ЦК, основним способом захисту порушених цивільних прав, свобод інтересів громадян викристалізувався інститут відшкодування шкоди. Відшкодування шкоди можна визначити як правовий інститут недоговорного характеру, який виникає внаслідок заподіяння шкоди. Кожна людина, якій було завдано шкоду має право на відшкодування в повному обсязі.

Науковці розділяють свої думки, щодо підстави виникнення не договорних зобов'язань. В цілому, не договорні зобов'язання мають велике значення для систематизації практичного розкриття правової природи зобов'язання.

Потрібно чітко розуміти та відрізнити умови відшкодування шкоди.

Саме наявність шкоди є основною умовою виникнення зобов'язання щодо її відшкодування.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ДЕЛІКТНОЇ ШКОДИ

2.1. Проблемні питання застосування законодавства України щодо відшкодування моральної шкоди

Конституція України є основним законом нашої держави в якій закріплюється за громадянами України її права та інтереси, спрямована насамперед на забезпечення гідного рівня життя, де ніхто і ніщо, не буде порушувати її свободу. Вона – це демократична, соціально - правова держава, де людина її життя, честь та гідність є найвищою цінністю. В Конституції повністю передбачається цінність ідеї проте що, саме держава функціонує для людини, відповідає перед нею за свою діяльність, а не навпаки[20].

Проблема відшкодування шкоди в різні періоди часу суспільства вирішувалися по-різному. Законодавством закріплено захист прав та інтересів громадян, як відшкодування моральної шкоди, є новим інститутом. Після того як було проголошено незалежність України, в державі розпочалась робота по створенню власної національної правової системи.

На сьогоднішній день, існує велика законодавча база в якій закріплено, що кожен громадян має право на відшкодування моральної шкоди, а саме: Конституція України; Цивільний кодекс України, який в свою чергу зберіг зазначений спосіб захисту цивільних особистих прав, а також розширив інститут компенсації моральної шкоди новим нормам; Кодекс законів про працю; Закони України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991р.; «Про інформацію» від 2 жовтня 1992р.; «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993р.; «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993р.

В Україні існує судова практика про відшкодування шкоди, а саме: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [21]; Методичні рекомендації «Відшкодування моральної шкоди»

(лист Міністерства юстиції України від 13 травня 2004 р. № 35-13/797) [22], та інші.

Національна судова система вже опрацювала досить велику кількість справ щодо компенсації моральної шкоди.

Юрисдикція судів спрямована на повний захист прав і свобод людини, які виникають у відносинах між людьми, а особливо вона займається відшкодуванням моральної чи матеріальної шкоди, як факт порушених прав фізичних та юридичних осіб. Відшкодування шкоди – є найбільш сучаснішим та актуальнішим інститутом права. Проблема відшкодування тієї чи іншої шкоди, існує вже багато років. Варто зазначити, що вирішенням такої проблеми займалися: С. Рабінович, В. Палиюк, В. Лапицький та багато інших.

Саме поняття моральна шкода є предметом дискусії серед науковців та вчених.

З точки зору вчених та науковців, наприклад П. Рабіновича, моральну шкоду вони розуміють так – це приниження оцінки гідності та честі людини, яка впливає на її фізичний та психічний стан, а відшкодування моральної шкоди – це вчинення стосовно людини, котрій спричинено таку шкоду порушенням її загально соціальних прав та свобод, певних дій спрямованих, на усунення або ж позбавлення у неї психічного стану чи притаманних їй процесів, які виникають в результаті приниженням честі та гідності [23, с. 6].

Нарахування моральної шкоди, а також відповідальність за неправильне застосування законів України при вирішення питання відшкодування моральної чи матеріальної шкоди, як способу захисту позивачів, стала великою проблемою.

Особи, які все ж таки постраждали від того чи іншого злочину, нерідко завишають суму, яку має виплатити відповідач, тому розмір відшкодування моральної шкоди суд визначає залежно від фізичних чи психічних страждань [24, с. 98].

Відшкодування моральної шкоди, майже завжди виплачується як в грошовій так і в іншій матеріальній формі. Але Законом України «Про режим іноземного інвестування» згідно статті 10 передбачено, що іноземці інвестори мають право на відшкодування збитків, одиницею якою було вчинене інвестування [25, ст. 10]. З огляду можемо сказати, що законодавцю потрібно більш детально встановити межі від максимальної до мінімальної виплати компенсації, де це дасть можливість реально оцінити ситуацію і справедливо надати рішення по справі.

Розмір відшкодування моральної шкоди залежить від суб'єктивного критерію, який визначає особисто суддя та коли при розгляді аналогічних справ в одному і тому самому суді, а також одним і тим самим суддею приймаються рішення, з неоднаковим визначенням розміру моральної компенсації.

А також, компенсація моральної шкоди визначається судом залежно від того який ступень моральних та фізичних страждань було заподіяно потерпілому; характеру вини, коли шкода заподіяна є підставою для її відшкодування.

Критерії та методи розрахунку компенсації моральної шкоди можна оцінювати в чотирьох типах:

компенсація за тимчасові біль, страждання, порушення звичного способу життя і зниження якості життя на період лікування (компенсація за тимчасовий дефіцит здоров'я);

компенсація за виникнення остаточного і не усунутого в результаті лікування дефіциту здоров'я і пов'язані з цим біль, страждання, порушення звичного способу життя і зниження якості життя (компенсація за постійний дефіцит здоров'я);

компенсація за біль і страждання, що виникли в результаті зазіхань на фізичну недоторканність людини, але не пов'язані з виникненням дефіциту здоров'я;

компенсація за страждання, пов'язані з втратою близької людини [26, с. 65].

Згідно до Листа Міністерства юстиції від 13.05.2004 №35-13 / 797 «моральний збиток відшкодовується частково, а також не можна точно виміряти душевний біль, спокій, честь та гідність завданий особистості. Будь-яка компенсація моральної шкоди може бути адекватною реальністю страждань, розмір цих відшкодувань зазначається тільки умовно, а також якщо це стосується особливо юридичної особи. Розмір відшкодувань морального збитку повинен бути адекватним» [22]

Під словами «інша матеріальна форма» відшкодування моральної шкоди відноситься придбання телевізора, автомобіля, протезів, путівок в закладах де проводяться лікувально-оздоровчі процедури та інше, це є шанс покрити хвилювання з приводу втрати певних можливостей [27, с. 348].

На сучасному етапі розвитку правової системи України, законодавство цілеспрямоване вирішувати спори дотримуючись моральних принципів справедливості та всебічності.

При оцінці розміру відшкодування моральної шкоди деякі юристи-практики зазначають, що необхідно встановити розмір матеріальної шкоди, якої зазнав потерпілий, але Цивільний кодекс в статті 23 передбачає, що моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди [1].

Для визначення розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди, суд у своєму рішенні повинен обов'язково перераховувати та вказувати на відповідні мотиви [28, с. 104].

До моральної шкоди входить – фізичні, моральні переживання (страждання), вчинені діями, що порушують особисті немайнові права громадянина або посягають на належні йому нематеріальні блага.

В Постанові Пленуму Верховного Суду України № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» зазначено, що моральна шкода може бути заподіяна не тільки діями, а й бездіяльністю, і може бути викликана не тільки зазіханням на належні

громадянину від народження або в силу закону нематеріальні блага (життя, здоров'я, гідність особи, ділова репутація, недоторканність приватного життя, особиста і сімейна таємниця і т. п.) або порушенням особистих немайнових прав (права на користування своїм ім'ям, право авторства та т. п.), але і порушенням майнових прав[21].

За часи незалежності суди України для вирішення спорів дотримуються моральних засад суспільства. Дуже часто в судах при вирішенні справи порушується законодавство, а саме недотримуються принципи моральності, логічності та справедливості [29, с. 156].

Зробивши аналіз Цивільного кодексу України, є можливість запропонувати після слів «не менше п'яти мінімальних розмірів заробітної плати» словами «якщо позовні вимоги перевищують цю суму». Це б дозволило усунути прогалини у застосуванні закону та інших правових норм. Тому, як ми можемо побачити проблеми застосування правових норм про відшкодування моральної шкоди в судовій практиці є дуже актуальним питання і містить ряд не вирішених проблем та дискусій.

З огляду на те, що в законодавстві України поступово вдосконалюється інститут відшкодування моральної шкоди, нам потрібно реалізувати потенціал, закладений в інституті компенсації моральної шкоди, і підвищити ефективність застосування даного способу захисту цивільних прав, потрібне належне правове огранювання вже закріплених норм у вигляді конкретних їх підзаконних актів та актуальних роз'яснень.

Отже, з огляду на те, що інститут відшкодування моральної шкоди в українському законодавстві поступово вдосконалюється, залишаються проблеми в частині його законодавчого регулювання і застосування в судовій практиці. Термін «моральна шкода» містить у собі багато дискусій і протиріч, головною проблемою сьогодення є вже ж таки те, що визначення розміру компетенції лежить на судах, які на власний розсуд, дивлячись на ситуацію та стан потерпілого, встановлює відповідачу розмір компенсації. Кожен громадянин повинен зрозуміти, що свої права слід відстоювати. Коли

права людини стануть пріоритетом в нашій державі тоді ми дійсно зможемо називатися незалежною та демократичною державою [30, с. 117].

2.2. Відшкодування шкоди, завданої здоров'ю або життю фізичної особи

У статті 3 Конституції України передбачено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [20]. Життя і здоров'я громадянина – це комплексні особисті нематеріальні блага, невіддільні від особистості їх носія, які не можуть бути відчужені або передані іншим суб'єктам правовідносин.

Нанесення шкоди життю та здоров'ю фізичної особи відповідно до норм цивільного законодавства створює конкретний обов'язок відшкодувати завдану майнову та моральну шкоду. В цивільному законодавстві досить детально врегульовані відносини щодо відшкодування шкоди завданої здоров'ю або життю фізичній особі. Проте не дивлячись на загальні умови відшкодування шкоди, цей вид деліктних зобов'язань має перелік специфічних ознак.

Доктрина цивільного права встановлює, що одним із видів цивільно-правової відповідальності є деліктна (недоговірна) відповідальність. Деліктна відповідальність застосовується лише тоді, коли конкретна санкція застосовується до особи, яка порушила норми закону та не перебуває у договірних відносинах із потерпілим [31, с. 510].

Науковці зазначають, що юридичне значення розмежування договірної і деліктної відповідальності, виявляється у тому, що визначення форми та розмірів саме недоговірної (деліктної) відповідальності відбувається у порядку встановленому лише у нормі закону, на відмінну від договірної, де форми й розмір відповідальності визначаються законом та/або договором [32, с. 62].

Також в науковій доктрині проаналізовані передумови і тенденції до відповідності договірної та деліктної відповідальності, вказуючи на

можливість договірною регулювання питань щодо встановлення обсягу і розміру відшкодування шкоди, в тому числі і шкоди, заподіяної життю та здоров'ю особи і допускають можливість конкуренції позовів щодо договірної і деліктної відповідальності [33, с. 203].

Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, являється одним із найбільш важливих, складних та особливих інститутів цивільного права. Науковці вказують на те, що складністю у визначені деліктних зобов'язань є велике коло питань, вирішення яких потребує застосування суттєвих особливостей [32, с. 62].

В. Т. Смирнов та А. О. Собчак у своєму вченні про деліктні зобов'язання зазначають, що під моральною шкодою слід розуміти посягання на духовні інтереси об'єктивних соціальних потреб особи, а не взагалі будь-яке переживання або фізичне страждання. Компенсація (відшкодування) такої шкоди повинна зводитись до створення, забезпечення умов для задоволення відповідних потреб цієї особи [34, с. 60].

Права людини визначені у Цивільному Кодексі України і які відносяться до категорії природних прав фізичної особи являються особистими немайновими благами. Дані блага не можуть мати економічного змісту, вони нерозривно пов'язані з особою, вони не можуть бути відчужуваними. Дані права визнаються суспільством і охороняються законом. Захист даних прав гарантується державою.

Наукою цивільного права сформульовано твердження про те, що для захисту нематеріальних благ одночасно можуть бути використані як спеціальні, так і загальні способи захисту.

Науковці О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць [27, с. 379] відшкодування (компенсація) завданої майнової та моральної шкоди відносять до загальних способів захисту.

Параграфом 2 глави 82 ЦКУ врегульовано питання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю. В даному випадку мова іде і про відшкодування моральної і матеріальної

шкоди. Але потрібно звернути увагу на те, що поняття «здоров'я» не може розглядатися окремо та бути відокремленим від поняття «життя». Тільки в момент життєдіяльності організму ми можемо говорити про охорону здоров'я. Дане право має кожна особа від моменту народження до моменту смерті. Потрібно зауважити на тому, що національним законодавством не передбачене визначення даних понять [35, с. 409].

Відповідно до ЦКУ, моральна шкода полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, або у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів [35, с. 230].

Крім цього, не слід забувати, що на відносини з надання послуг за договором поширюються норми Закону України «Про захист прав споживачів». Якщо при виконанні умов договору споживачу буде заподіяна шкода, вона підлягає відшкодуванню. При задоволенні позовних вимог споживачів судом вирішується питання і про відшкодування моральної шкоди. Відповідальність перед споживачами будь-яких послуг змінює твердження про обов'язковість наявності вини, як підстави цивільно-правової відповідальності.

Відповідно до ст. 1209 ЦК України, виконавець робіт (послуг) зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану фізичній або юридичній особі внаслідок конструктивних, технологічних, рецептурних та інших недоліків товарі, робіт (послуг), а також недостовірної або недостатньої інформації про них. Відшкодування шкоди не залежить від їхньої вини, а також від того, чи перебував потерпілий з ними у договірних відносинах [1].

Аналізуючи дану норму можна дійти висновку, що незалежно від того чи була особа у договірних відносинах чи ні з потерпілим, у разі заподіяння шкоди життю чи здоров'ю з її вини, завжди буде іти мова про стягнення моральної шкоди, оскільки ця шкода завжди супроводжується душевними

(моральними) стражданнями. Це підтверджується рішеннями Європейського суду з прав людини, а також ст. 23 ЦКУ.

На нашу думку, коли має місце порушення абсолютних конституційних прав особи на життя та здоров'я, особа, яка порушила дані права, зобов'язана відшкодувати і моральну шкоду в тому числі.

Відповідно до ч. 2 ст. 1168 ЦК України моральна шкода, завдана смертю фізичної особи, відшкодовується її чоловікові (дружині), батькам (усиновлювачам), дітям (усиновленим), а також особам, які проживали з нею однією сім'єю [1].

Отже, підставою виникнення деліктного зобов'язання яке полягає у відшкодуванні моральної шкоди, в результаті завдання шкоди життю та здоров'ю особи є заподіяння такої шкоди, протиправність діяння, причинний зв'язок між протиправним діянням та заподіяною шкодою та вина заподіювача шкоди, тобто правило генерального делікту, елементи якого одночасно виступають і умовами цивільно-правової відповідальності [36, с. 46].

2.3. Особливості відшкодування шкоди завданої в результаті кримінального правопорушення

Злочин як один із видів правопорушень характеризується найбільш важким посяганням як на саму потерпілу особу, так і на її законні права та інтереси. Його соціально шкідливі наслідки зачіпають багато сфер суспільного життя, в тому числі і майнову сферу. Майнова відповідальність, що полягає у формі повного відшкодування шкоди, завданої злочином, покликана сприяти боротьбі з самими злочинами, забезпечуючи в цій площині і необхідний захист майнових прав та інтересів особи [37, с. 24].

Розвиток демократичного суспільства і реальне становлення правової держави, нормальне їх функціонування є можливим лише за умови, що в разі порушення законних прав та інтересів будь-якої особи держава забезпечує та гарантує їх захист і відновлення. Тому найбільш значущою правовою

умовою реалізації цієї мети виступає своєчасний та ефективний захист порушених прав у спосіб відновлення майнових та немайнових благ особи у вигляді матеріальної компенсації за шкоду, якщо така шкода була заподіяна [38, с. 97].

На сьогоднішній день подання позовної заяви про відшкодування завданої шкоди залишається тим єдиним правовим способом, за допомогою якого зацікавлена особа має можливість законним способом захистити своє порушене право, шляхом відшкодування майнової та моральної шкоди, заподіяної злочином, оскільки кримінально-правовими засобами захисту досягти такої мети є не можливим.

Незважаючи на те, що національним законодавством закріплений механізм відповідальності за шкоду, яка заподіяна особі, а саме главою 82 ЦКУ, яка досить докладно висвітлює порядок відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю особи, її майну, в той же час деякі питання відповідальності за завдану шкоду та механізм її реалізації залишаються невирішеними.

Ст. ст. 1177 та 1207 ЦКУ інтерпретують, що шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок кримінального правопорушення, а також майнова шкода, завдана майну громадян внаслідок кримінального правопорушення, відшкодовується державою [1]. Відповідно до п. 1 ст. 1177 ЦКУ, відшкодування шкоди, завданої майну фізичної особи внаслідок злочину, покладається на державу при наявності певних обставин [1]. Держава покладає на себе обов'язок відшкодувати тільки майнову шкоду (але не моральну), завдану майну фізичної особи внаслідок вчиненого злочину, у разі, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин та якщо особа, яка вчинила злочин є неплатоспроможною. Але до цього часу механізм реалізації гарантій, яким передбачено відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких злочинів, не визначений, оскільки закон, який мав би регулювати ці відносини ще не прийнятий.

В даний час основним джерелом відшкодування шкоди потерпілому від злочину є відшкодування шкоди винним в порядку цивільного позову, який заявляється потерпілим при розгляді кримінальної справи або в порядку цивільного судочинства. Однак при реалізації даного правового інституту в даний час виникають проблеми, які перешкоджають відновленню прав потерпілого від злочину [39, с. 106].

Так, відповідно до теорії кримінального права недієздатна особа не є суб'єктом злочину. Тому зміст норми, закріпленої в ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК), не поширюється на випадки, коли шкода заподіяна недієздатною особою [40]. Разом з тим, при наявності такої обставини, шкода, яка завдається такою особою не перестає бути такою.

Не врегульовано в національному процесуальному законодавстві і механізм захисту прав і законних інтересів потерпілого в разі, якщо в ході досудового провадження у кримінальній справі не встановлено особу, яка вчинила злочин. При наявності даної обставини провадження у кримінальній справі зводиться до виконання формальних процедур, реалізація яких ні в якій мірі не захищає права і законні інтереси потерпілого.

Підставою відмови в порушенні кримінальної справи або її припинення є смерть підозрюваного або обвинуваченого, за винятком випадків, коли провадження в кримінальній справі є необхідним для реабілітації померлого [41, с. 133]. Все начебто правильно, але яка буде доля потерпілого, цивільного позивача, та як реалізувати право на відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем? Відповідно до кримінально процесуального законодавства цивільний позов може бути пред'явлений після порушення кримінальної справи і до закінчення судового слідства при розгляді даної кримінальної справи в суді першої інстанції. Таким чином, якщо немає кримінальної справи, то немає і можливості визнання потерпілого цивільним позивачем у кримінальному судочинстві.

Крім того, законодавець в нормах кримінального законодавства закріпив можливість припинення кримінальної справи за примиренням сторін щодо особи, підозрюваного або обвинуваченого в злочині, якщо особа, яка вперше вчинила злочин, примирилася з потерпілим і відшкодувала заподіяну потерпілому шкоду (ст. 46 КК України). [42]

Як показує судова практика, примирення в більшості випадків прямо пов'язане з відшкодуванням підсудним потерпілому шкоди, заподіяної злочином. Закриття справи за примиренням сторін тягне за собою залишення цивільного позову без розгляду. Однак далеко не завжди підсудний в змозі виплатити потерпілому одразу всю суму в розмірі завданої шкоди. Саме ця обставина часто є перешкодою для припинення справи за примиренням сторін. Потерпілий, який пред'явив цивільний позов, не сподіваючись на добровільне відшкодування (компенсацію) шкоди, заподіяної злочином, домагається винесення судом обвинувального вироку саме як процесуального документа, на підставі якого він зможе порушити виконавче провадження щодо засудженого. І з логікою його поведінки важко не погодитися. Дійсно, в разі закриття справи за примиренням сторін суд виносить відповідну постанову, залишаючи заявлений цивільний позов без розгляду. Таким чином, в разі ухилення особи, щодо якої кримінальну справу було припинено, від добровільного відшкодування (компенсації) шкоди, потерпілий змушений буде знову звертатися до суду в порядку цивільного судочинства. При цьому постанова про припинення кримінальної справи в силу ст. 82 ЦПК [43] не створює преюдиції при розгляді справи в цивільному провадженні. Це покладає на потерпілого обов'язок нести тягар доведення позову в повному обсязі. У зв'язку з вищевикладеним, а також з метою вдосконалення механізму реалізації права потерпілого на відшкодування майнової шкоди слід розглядати даний правовий інститут з різних позицій, в тому числі як частина кримінально-правового впливу, у вигляді примусового кримінально-правового зобов'язання. На нашу думку, це буде цілком відчутними перспективами розширення можливостей реалізації права

потерпілого на відшкодування шкоди, заподіяної злочином, за рахунок коштів винного саме в рамках кримінально-правових відносин.

Призначення в якості основного або додаткового покарання відшкодування заподіяної шкоди буде сприяти реалізації мети відновлення соціальної справедливості. Крім того, забезпечене примусовою силою держави, таке покарання призведе до якнайшвидшого реального відновленню майнового становища потерпілого [44, с. 83].

На думку дослідників, право потерпілого на відшкодування заподіяної злочином майнової шкоди стане найбільш реалізованим завдяки створенню спеціального державного соціального фонду, з рахунку якого і буде здійснюватися відшкодування потерпілим від злочину особам.

У більшості країн з державних фондів компенсується лише шкода, заподіяна життю і здоров'ю громадян (США, Великобританія, Німеччина, Австралія, Японія та ін.). Інші види шкоди, як правило, державою не відшкодовуються. Однак розгалужена система обов'язкового страхування в значній мірі забезпечує компенсаційні виплати постраждалим.

Цей шлях видається найкращим. Багато дослідників давно говорять про те, що необхідно також створення державного і громадського фондів. Причому ці фонди повинні формуватися не за рахунок платників податків, а за рахунок сум штрафів, призначених як покарання за вчинений злочин, конфіскованих застав, різних зборів за судові витрати, сплачених правопорушниками, різних пожертвувань тощо. Всі ці кошти повинні надходити не на рахунок держбюджету, а на рахунки цих фондів для розподілу постраждалим від злочинів [37, с. 27].

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Не дивлячись на те, що інститут відшкодування моральної шкоди в українському законодавстві поступово вдосконалюється, але залишаються проблеми законодавчого характеру та застосування в судовій практиці.

Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, являється одним із найбільш важливих, складних та особливих інститутів цивільного права.

Завдана шкода — це зменшення чи знищення якого-небудь блага, де метою відшкодування є відновлення порушеного, тобто приведення порушеного блага в той стан, у якому воно знаходилося до порушення.

Відшкодування (компенсація) завданої майнової та моральної шкоди відносять до загальних способів захисту.

Параграфом 2 глави 82 ЦКУ врегульовано питання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю. В даному випадку мова іде і про відшкодування моральної і матеріальної шкоди. Але потрібно звернути увагу на те, що поняття «здоров'я» не може розглядатися окремо та бути відокремленим від поняття «життя». Тільки в момент життєдіяльності організму ми можемо говорити про охорону здоров'я. Дане право має кожна особа від моменту народження до моменту смерті. Потрібно зауважити на тому, що національним законодавством не передбачене визначення даних понять [35, с. 409].

ВИСНОВКИ

Здійснивши дослідження відшкодування шкоди за цивільним законодавством на підставі викладеного в випускній кваліфікаційній роботі матеріалу, можна зробити такі висновки:

1. Інститут відшкодування шкоди має недоговірний характер, він виникає в результаті вчинення цивільного правопорушення, тобто коли хтось порушує цивільні права, свободи і законні інтереси учасника цивільних правовідносин. Ці відносини виникають у позадоговірних чи інших правомірних цивільних відносинах, тобто в результаті делікту, тому іншою назвою відносин з відшкодування шкоди є деліктні відносини, а саму шкоду називають деліктною.

2. На сучасному етапі існує проблема систематизації недоговірних зобов'язань. Однак, не дивлячись на те, що вчені прикладають всіх зусиль щоб утворити цілісну та єдину систему наукових здобутків та побудувати на їх основі загальну класифікацію недоговірних зобов'язань, нажаль, ще на сьогодні такої не існує. Потрібно зазначити, що підстави виникнення недоговірних зобов'язань мають досить велике значення як для самої систематизації в цілому, так і для практичного застосування з метою розкриття правової природи зобов'язання.

3. Від підстав виникнення деліктної відповідальності необхідно чітко відрізнити умови відшкодування шкоди. Підстави – це певні факти заподіяння майнової чи моральної шкоди особи, а умови – це ознаки, які передбачені законодавством та які характеризують відповідні підстави.

4. З огляду на те, що інститут відшкодування моральної шкоди в українському законодавстві поступово вдосконалюється, залишаються проблеми в частині його законодавчого регулювання і застосування в судовій практиці. Термін «моральна шкода» містить у собі багато дискусій і протиріч. Під моральною шкодою слід розуміти посягання на духовні інтереси об'єктивних соціальних потреб особи, а не взагалі будь-яке переживання або фізичне страждання. Компенсація (відшкодування) такої

шкоди повинна зводитись до створення, забезпечення умов для задоволення відповідних потреб цієї особи.

Щодо визначення розміру компенсації моральної шкоди виникають найбільші колізії. Питання визначення розміру моральної шкоди є одним із найскладніших і проблемних. Адже, ще не розроблена ідеальна методика її визначення, так як неможливо знайти спосіб вираження моральних страждань людини в грошовому еквіваленті.

Головною проблемою сьогодення є вже ж таки те, що остаточне право визначення розміру компенсації лежить на судах, які на власний розсуд, дивлячись на ситуацію та стан потерпілого, встановлює відповідачу розмір компенсації.

5. Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, являється одним із найбільш важливих, складних та особливих інститутів цивільного права. Науковці вказують на те, що складністю у визначенні деліктних зобов'язань є велике коло питань, вирішення яких потребує застосування суттєвих особливостей.

Потрібно звернути увагу на те, що поняття «здоров'я» не може розглядатися окремо та бути відокремленим від поняття «життя». Тільки в момент життєдіяльності організму ми можемо говорити про охорону здоров'я. Дане право має кожна особа від моменту народження до моменту смерті. Потрібно зауважити на тому, що національним законодавством не передбачене визначення даних понять.

Незалежно від того чи була особа у договірних відносинах чи ні з потерпілим, у разі заподіяння шкоди життю чи здоров'ю з її вини, завжди буде іти мова про стягнення моральної шкоди, оскільки ця шкода завжди супроводжується душевними (моральними) стражданнями. Це підтверджується рішеннями Європейського суду з прав людини, а також ст. 23 ЦКУ. На нашу думку, коли має місце порушення абсолютних конституційних прав особи на життя та здоров'я, особа, яка порушила дані права, зобов'язана відшкодувати і моральну шкоду в тому числі.

Підставою виникнення деліктного зобов'язання яке полягає у відшкодуванні моральної шкоди, в результаті завдання шкоди життю та здоров'ю особи є заподіяння такої шкоди, протиправність діяння, причинний зв'язок між протиправним діянням та заподіяною шкодою та вина заподіювача шкоди, тобто правило генерального делікту, елементи якого одночасно виступають і умовами цивільно-правової відповідальності

6. В даний час основним джерелом відшкодування шкоди потерпілому від злочину є відшкодування шкоди винним в порядку цивільного позову, який заявляється потерпілим при розгляді кримінальної справи або в порядку цивільного судочинства. Однак при реалізації даного правового інституту в даний час виникають проблеми, які перешкоджають відновленню прав потерпілого від злочину.

Так, відповідно до теорії кримінального права недієздатна особа не є суб'єктом злочину. Тому зміст норми, закріпленої в ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України, не поширюється на випадки, коли шкода заподіяна недієздатною особою.

Не врегульовано в національному процесуальному законодавстві і механізм захисту прав і законних інтересів потерпілого в разі, якщо в ході досудового провадження у кримінальній справі не встановлено особу, яка вчинила злочин. При наявності даної обставини провадження у кримінальній справі зводиться до виконання формальних процедур, реалізація яких ні в якій мірі не захищає права і законні інтереси потерпілого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n14> (дата звернення: 25.03.2020 р.)
2. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми: автореф. дис.... д-ра юрид. наук: 12.00. 03;/наук. консультант ЄО Харитонов; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 40 с.
3. Ківалова Т.С. Стан та перспективи розвитку досліджень інституту зобов'язань відшкодування шкоди у вітчизняному цивільному праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 59. С. 445–454
4. Отраднава О. О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2009. 240 с.
5. Шишка Р. Б. Цивільно-правова відповідальність і деліктне зобов'язання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (право)*. 2013. Вип. 2. С. 206-216
6. Самойленко В.М. Цивільне та сімейне право України: Навч. посіб: Ч.1. Вид, 2-ге, перероб. і доп. Х.: Юрсві, 2007, 460с.
7. Ніколаєнко О.В. Система недоговірних зобов'язань у цивільному законодавстві України. *Правове життя сучасної України: тези доповідей 9-ї наук. конф. проф.-викл.* 2006. С. 157-158.
8. Ігнатенко В. М. Питання класифікації недоговірних зобов'язань *Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб.* Харків, 2008. Вип. 99. С. 75 – 80.
9. Носов В.А. Внедоговорные обязательства: Учеб. пособие / Яросл. гос. ун-т. Ярославль, 1987.
10. Смирнов В. Т. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве: учеб. пособ. / В.Т. Смирнов, А.А. Собчак. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1983. 152 с.
11. Заїка Ю. О. Система деліктів у цивільному праві України. *Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць.* К.: Науково-

дослідний інститут приватного права і підприємництва; Національної академії правових наук України. 2011 р. Вип. 10. С. 41 – 44.

12. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву: в 2 т. Т. 1. М.: «Центр ЮрИнфоР». 2002. С. 307.

13. Зобов'язальне право: теорія і практика: навч. посіб. для студ. юрид. вузів і ф-тів /О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць та ін.; за ред. О.В. Дзери. Київ.: Юрінком Інтер, 2010. 912 с.

14. Белякова А.М. Відшкодування заподіяної шкоди. М. 1972. 103 с.

15. Цивільне право України: підруч. у 3 кн. / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова, І.А. Безклубий та ін.; за ред. Є.О. Харитонова. Одеса: Юридична література, 2006. К. 3. 832 с.

16. Матвеев Г.К. Вина в советском гражданском праве. Київ., 1951. С. 7.

17. Цивільне право України. Особлива частина: підруч. / Т.В. Боднар, С.М. Бервено та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. [3-тє вид., перероб. і допов.]. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.

18. Гринько С.Д. Вітчизняна концепція деліктних зобов'язань. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1(41). С. 287 – 294.

19. Ігнатенко В. М. Генезис правового регулювання недоговірних зобов'язань, що виникають з односторонніх правомірних дій. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2(12). С. 1 – 17.

20. Конституція України від 28.06.1996 р. № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.11.21)

21. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р №4 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (дата звернення 20.11.2021)

22. Методичні рекомендації «Відшкодування моральної шкоди»: лист Міністерства юстиції України від 13 травня 2004 р. № 35-13/797 URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_797323-04#Text (дата звернення 20.11.2021)

23. Робінович П. Історія розвитку «моральної шкоди та співвідношення її з іншими видами» *Юридичний вісник України*. № 23 С. 6.

24. Ярошенко К. Б. Спеціальні випадки відповідальності за Заподіяння шкоди. М. : Юридична література 2017 р. 98 с..

25. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 22.09.2021)

26. Примак В. Д. Визначення кола умов та юридико-фактичної підстави відшкодування моральної шкоди. *Юридична Україна*. 2009. № 4. С. 65 – 64.

27. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України : у 2-х т. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця ; 5-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2013. Т. 2. 1120 с

28. Тедорадзе М.Д. Підстави виникнення недоговірних зобов'язань за законодавством України. *Митна справа*. 2014. № 5(95). Ч. 2. Кн. 2. С. 104–108

29. Стефанчук Р.О. Цивільне право України : навчальний посібник. Київ : Прецедент, 2005. 500 с

30. Прищепя О.І. Проблемні питання застосування законодавства України щодо відшкодування моральної шкоди в судах України. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : зб. наук. ст. за матеріалами ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 11 листопада 2021 р.)*. Мін-во освіти і науки України ; Поліський нац. ун-т. Житомир, 2021. С. 117-118

31. Боброва Д.В. Зобов'язання із заподіяння шкоди // Цивільне право України. Підручник: У 2 кн. / О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В.Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. К.: Юрінком Інтер, 2002. С. 504–566.

32. Прищеп О. І. Особливість відшкодування моральної шкоди, завданої здоров'ю або фізичній особі. *Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив»*. «Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи».: 17–18 вересня Львів. 2021. С 61 – 65.

33. Отрадна О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільноправового регулювання деліктних зобов'язань: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 328 с

34. Смирнов В. Т., Собчак А. А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве: Учеб. пособ. Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. 152 с.

35. Цивільне право України: Загальна частина. За ред. проф. І. А. Бірюкова і Ю. О. Заїки. К.: Алерта, 2014. 510 с.

36. Павловська Н. В. Відшкодування моральної шкоди при посяганні на недоторканість особистого життя. *Право України*. 2001. № 3. С. 45–47.

37. Василенко Л. П., Прищеп О. І. Відшкодування шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення. *Східноукраїнська наукова юридична організація «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства»*.: 3–4 вересня Харків 2021. С. 74-75

38. І. І. Татарин Відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням: монографія Львів, , 2017 184 с.

39. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: [монографія] Київ.: Юрінком Інтер, 2013. 288 с.

40. Кримінально-процесуальний кодекс: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 22.11.2021)

41. Татарин І. І. Форми взаємодії між слідчим і оперативно-розшуковими підрозділами при виконанні завдань, пов'язаних із відшкодуванням збитків / І. І. Татарин // *Правова система України: Сучасний*

стан та способи подальшого розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Запоріжжя: Запорізька міська організація «Істина», 2012. – С. 132–135.

42. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 22.11.2021)

43. Цивільно-процесуальний кодекс України: закон України від 18.03.2004 № 1618-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 22.11.2021)

44. Клименко Я. Добровільне відшкодування шкоди особам, постраждалим від злочину / Я. Клименко // Право України. – 2002. – № 3. – С. 82–83.